

ПІДГОТОВКА ПСИХОЛОГІВ ДЛЯ СТРУКТУР ВИХОВНОЇ РОБОТИ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В 1992–2012 РОКАХ

У статті висвітлено діяльність посадових осіб Міністерства оборони України по організації підготовки кадрів психологів для структур виховної роботи (соціально-психологічної служби, виховної та соціально-психологічної роботи, по роботі з особовим складом) Збройних Сил України під час їх створення та подальшого реформування, будівництва та скорочення. Автором проаналізовано основні чинники, які впливали на зміни у змісті навчання фахівців-психологів в залежності від етапів національного військового будівництва, дається розгорнута характеристика історичного досвіду щодо підготовки психологів для структур виховної роботи у 1992–2012 рр. для його використання в умовах сучасного розвитку системи військової освіти з урахуванням досвіду АТО.

Ключові слова: структура, органи, виховна робота, соціально-психологічна служба, підготовка психологів.

Постановка проблеми. Події на Сході нашої держави переконливо свідчать, що боєздатність Збройних Сил, інших військових формувань України та правоохоронних органів, які приймають участь в антитерористичній операції, значною мірою залежить від людського чинника. Відомі полководці, теоретики військової справи та мислителі підкреслювали, що моральні сили, сила духу народу, що комплектує армію, поряд з озброєнням та військовою технікою є надзвичайно важливою складовою її спроможності виконувати завдання за призначенням. Складна ситуація, в якій опинилася наша держава, наявність великої кількості психічних розладів у результаті дії на психіку військовослужбовців бойових стрес-факторів змушує по-новому оцінити підходи до підготовки психологів органів військового управління, військових частин та підрозділів ЗС України.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання підготовки кадрів для виховних структур в процесі військового будівництва в Україні знайшли часткове висвітлення в дослідженнях В. Баранівського, В. Марценківського, І. Сокаля, окремих аспектів проблеми торкалися В. Безбах, М. Ковтун, М. Нещадим, О. Попович, О. Пошедін, Я. Романовський та інші. У колективній праці підготовленою за загальною редакцією В. Бринцева, досліджуються окремі аспекти підготовки офіцерів структур виховної роботи (ВР) на базі Київського військового гуманітарного інституту (КВГІ) [1]. У монографії, підготовленій колективом авторів за загальною редакцією В. Радецького знайшла часткове відображення історія гуманітарного факультету Національної академії оборони України (з 2008 р. – університет) (НУОУ) [2]. Автором відтворені деякі аспекти підготовки психологів для ЗС України [3]. У той же час питання організації підготовки психологів для виховних структур не отримало комплексного та достатнього вивчення.

Метою статті є висвітлення історичного досвіду щодо підготовки психологів для структур виховної роботи у 1992–2012 рр. для його використання в умовах сучасного розвитку системи військової освіти з урахуванням досвіду АТО.

Виклад основного матеріалу. Процеси, пов'язані з розпадом радянського Союзу, створенням національної армії висунули на перший план проблему виховання особового складу. На початку 1992 року була сформована соціально-психологічна служба (СПС) ЗС України. На неї були покладені управлінські функції та практична діяльність замість колишніх структур партійно-політичної роботи, але це була абсолютно нова за змістом військова структура. До складу соціально-психологічної служби ЗС України входили фахівці з організації виховної роботи, психології, психофізіології, соціології, журналістики, історії України тощо. Основою для організації практичної роботи у військах і розбудови системи підготовки фахівців гуманітарного профілю для потреб ЗС України стала Концепція соціально-психологічної служби у Збройних Силах України.

Процес підготовки кадрів для новостворених структур розпочався одночасно з розробкою, обговоренням та затвердженням Концепції. У ході цього етапу разом з визначенням методологічних основ організації національної системи виховання особового складу військ (сил) та органів військового управління були окреслені і принципи кадрового забезпечення її функціонування. Для вирішення поставлених завдань з психологічного забезпечення життєдіяльності ЗС України та їх розвитку, зміцнення дисципліни і порядку, виховання й навчання була організована система призначення та підготовки фахівців, які були спроможні виконувати психологічну роботу у військах на посадах військових психологів.

Передбачалося, що система підготовки кадрів буде здійснюватися за трьома напрямками: переатестація колишніх політпрацівників радянської армії, які прийняли присягу на вірність народу України і служили в ЗС України та прибували з країн Співдружності Незалежних Держав, в тому числі і з вищих навчальних закладів; перепідготовка кадрів ланки рота-батальйон з подальшим призначенням в структури виховної роботи; підготовка кадрів первинної ланки та оперативно-тактичного рівня.

З метою здійснення на початковому етапі комплексу методичних та організаційних заходів з підбору, атестування та призначення кадрів в структури ВР в управліннях СПС були створені атестаційні комісії, що працювали до 1999 року.

Перепідготовку офіцерів ланки рота-батальйон для призначення їх на посади в структури СПС здійснював тимчасово створений науково-дослідний і методичний центр (НДМЦ) СПС МО України. Протягом існування (до серпня 1995 року) у НДМЦ було перепідготовлено та призначено на посади в структури виховної роботи 2427 офіцерів (27,5 % від загальної кількості офіцерів структур ВР) [4]. Біля 400 офіцерів, хто навчався за спеціалізацією “Військова психологія”, на спецкурсах “Психологія військової діяльності” та “Сучасний менеджмент і психологія управлінської діяльності” проходили додатковий навчальний курс з вивчення технологій психодіагностики. Особлива увага при цьому зверталася на знання “Кодексу психолога України”, етичних засад соціально-психологічного вивчення особистості за допомогою психодіагностичних методик. Слухачі після завершення навчання отримували свідоцтво (сертифікат) на право проведення досліджень з використанням психодіагностичних методик згідно до ДГШ – 186 від 1.12.93 р. “Положення

про порядок навчання і отримання сертифікатів на право проведення досліджень з використанням психодіагностичних методик”, яке засвідчувало, що офіцер пройшов ” “Додаткову теоретичну та практичну підготовку і може проводити в військах дослідження з використання психодіагностичних методик”. При цьому кожен офіцер був допущений до роботи від 2-х до 6-ти методик (Тести Басса-Даркі, Т. Ліррі, Томаса, Спілберга-Ханіна; опитувач Айзенка, методики Лігмана-Шмішека, “Прогноз”; програмна матриця Ровена, КОС-1 [5] тощо).

Якісній підготовці офіцерів-психологів сприяла діяльність науково-дослідних відділів: соціально-психологічного забезпечення (лабораторії соціально-психологічних досліджень, військово-професійної направленості та прогнозування, проектування соціальних процесів) та формування і розвитку світогляду (лабораторії історії, традицій та військових ритуалів, гуманітарної підготовки та статистичних математичних засобів дослідження) [6]. та участь в ній слухачів НДМЦ.

У 1995 році згідно з вимогами директиви Міністра оборони України від 11 серпня НДМЦ був розформований, що фактично припинив підготовку фахівців-психологів для тактичної ланки. З метою зменшення гостроти проблеми та її негативних наслідків для військ (сил) у 1998 році запроваджено курсову перепідготовку офіцерів-випускників ВВНЗ на базі Військового гуманітарного інституту (ВГІ) НАОУ [7] протягом 3-х місяців. У 1999-2000 роках було здійснено 3-й набір та перепідготовлено 103 офіцери первинної ланки тобто 9% від призначених. Але, з 2000 року курсова підготовка була згорнута у зв'язку з обмеженістю фінансування.

Спробою вирішити питання вишколу офіцерів-психологів було рішення щодо їх підготовки з 1997р. у Відділенні військової підготовки Київського університету ім. Тараса Шевченка (з 1998 р. – Військовий інститут), але їх готували у невеликій кількості і тільки невелика частка призначалася на первинні посади у війська (сили). У 1995 році в ЗС України проходили службу 537 офіцерів-психологів рот (батареї), із яких тільки 25 офіцерів (4,65%) мали освіту за спеціальністю “Військова психологія”. Решта офіцерів не мала відповідної фахової освіти [8].

Введення наприкінці 2003р. в ротах та відповідних військових підрозділах посад офіцерів-психологів [9] виявило неспроможність існуючої системи оперативно підготувати необхідну кількість фахівців цього профілю. Так, наприклад, у 2004, 2005рр. на первинні посади в структури з гуманітарних питань було призначено 266 та 165 випускників ВВНЗ, з яких мали фахову підготовку лише 74 та 78 офіцерів (27,8% та 47,2% відповідно). Як наслідок – на посади офіцерів-психологів призначалися випускники ВВНЗ командного та інженерного профілю. Загалом у 1999–2005 роках на первинні посади структур з гуманітарних питань (ВР) було призначено 1116 випускників ВВНЗ, які не мали відповідної фахової підготовки для роботи в підрозділах. Кількість спеціалістів-психологів на цих посадах складала 8% [10]. Такий стан справ негативно впливав на якість організації виховного процесу з військовослужбовцями і взагалі піддавав девальвації саме поняття офіцер-психолог.

Необхідно відзначити, що зазнали поразки і намагання керівництва гуманітарних утворень створити психологічну службу ЗС України в 2004 році у складі структур з гуманітарних питань від ГШ ЗС України до психолога роти. Ці намагання вилились спочатку в організаційну директиву від 20.11.04 р., згідно якої у відділ соціального захисту Головного управління з гуманітарних питань та соціального захисту уведена психологічна служба (2 офіцера, 1 працівник ЗС України) замість групи психологічного забезпечення. Разом з тим, підтримки зазначена пропозиція не отримала. Одна із причин – не було можливості набрати критичну масу професіоналів-психологів для проведення цієї роботи, за їх відсутності, першопричиною чого була недостатнє фінансування на підготовку відповідних кадрів.

У період 1992–1996 рр. на первинні посади виховних структур було призначено біля двох з половиною тисяч випускників колишніх військово-політичних училищ та більше 170 випускників Гуманітарної академії ЗС Російської Федерації. Враховуючи, що після деідеологізації та департизації збройних сил колишнього СРСР у ВВНЗ значно збільшилось число годин на військову педагогіку та психологію (з 10–14% до 20–25%) і ці випускники обізнано підходили до питань психологічної роботи у військах, де призначалися на відповідні посади.

У 1994 році в Київському військовому гуманітарному інституті розпочато підготовку спеціалістів за спеціальністю: “Практична психологія” та спеціалізацією “Соціальна та військова психологія”. В 1996 році відбувся перший випуск 144 слухачів за спеціальністю “Практична психологія”. Слухачам присвоювалась кваліфікація спеціаліста-офіцера військового управління оперативно-тактичного рівня (з 23.06.2001 р. – магістр військово-соціального управління, офіцер військового управління оперативно-тактичного рівня). Навчальний процес в інституті забезпечували досвідчені фахівці, які працювали на кафедрах філософії, загальної психології, військової психології, військової педагогіки, соціології, політології, народознавства і культури, історії (України, військової, всесвітньої), військової економіки, українознавства, конфліктології, виховної роботи, інформаційно-пропагандистського забезпечення, морально-психологічного забезпечення, журналістики, іноземної мови тощо. Навіть простий перелік назв кафедр без зазначення дисциплін, які викладалися в КВГІ, наглядно свідчать про широту та глибину наукового підходу та відмінність ключових поглядів на підготовку фахівців гуманітарного профілю на етапі становлення та сьогоденішньому етапі будівництва ЗС України.

Станом на 1 жовтня 1996 року, в КВГІ працювало два академіка Академії наук України, 57 докторів наук, 89 кандидатів наук і 48 доцентів [11]. На етапі становлення кафедральних колективів і наукових підрозділів та інституту в цілому активну участь в розробці концептуальних, теоретико-методологічних засад навчальних курсів і дисциплін, розробці новітніх технологій і методик навчання в системі післядипломної освіти приймали такі відомі українські вчені та діячі національної системи вищої освіти, як академіки Академії наук вищої школи України Дубина М.І., Канак Ф.М., Лобас В.Х., Олійник О.Б., Пірен М.І., Шкляр В.І., доктори наук, професори Гавриленко І.М., Голуб В.Й., Карпенко М.Ф., Коваль Л.М., Ложкін Г.В., Радіонова І.Ф., Фортова О.І., Шевчук В.П.,

кандидати наук, доценти Боднар А.Я., Гірник А.М, Демчук П.О., Захарченко М.В., Запорожець Н.О., Іщенко Н.Г., Корнєв М.Н., Наримський І.С., Рознюк В.К., Ротань М.П., Трубенко А.І., Чмут Т.К., Хорунжий С.І. та інші. За роки існування КВГІ науково-педагогічними працівниками захищені 4 докторських (полковники Баранівський В.Ф., Корольчук М.С., Маслов В.С., Цюрупа М.В.) та 39 кандидатських дисертацій: 28 – випускниками ад’юнктури і 11 – науково-педагогічними та науковими працівниками. Такий значний науково-педагогічний потенціал дозволив побудувати освітню діяльність таким чином, щоб вона відповідала усім сучасним вимогам вищої школи.

Непродумана на довгострокову перспективу політика щодо реформування та будівництва ЗС України виливалась у волонтаристські рішення щодо гуманітарної складової. Це яскраво видно на прикладі зміни статусу та назви КВГІ, відповідно і змісту навчання. Втім, сутність роботи залишалася така же – робота з особистістю, колективом. З 1994 року по 2000 рік – КВГІ, в подальшому в складі Академії ЗС України: 2000–2003 рр. – ВГІ, гуманітарний факультет до 23.12.2004 р., факультет підготовки фахівців з гуманітарних питань до 31.07.2007 р., кафедра суспільних наук (2007- 2008 рр.), гуманітарний факультет (2008–2009 рр.), гуманітарний інститут – по т.ч. Контент-аналіз автора, щодо підготовки фахівців за спеціалізацією “Психологічна робота у військах”, приведений в таблиці наочно показує безсистемність підготовки офіцерів-психологів, яку важко пояснити.

Таблиця № 1

Роки / Форма навчання	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Всього
Денна	-	-	-	23	24	17	9	27	-	-	-	2	6	108
Заочна	-	63	43	18	16	13	4	-	-	9	6	4	-	176
Всього за рік	-	63	43	41	40	30	13	27	-	9	6	6	6	284

Разом з тим, підготовка офіцерів-психологів оперативного-тактичного рівня в гуманітарному інституті НУОУ була припинена в 2012 році, причина – погляди тодішнього керівництва Генерального штабу та Міністерства оборони України, хоча декларацій, заяв і навіть відпрацювання нормативних документів щодо необхідності розгортання психологічної роботи у військах (силах) було достатньо. Спроба вирішити питання психологічної підготовки воїнів без підготовлених психологів, звичайно, зазнала невдачі, що й показали події в АТО.

Необхідно зазначити, що потужні у науково-педагогічному плані колективи НДМЦ, КВГІ, ВГІ були спроможні ефективно вирішувати завдання підготовки офіцерів-психологів первинної ланки та оперативного-тактичного рівня для проходження служби на посадах у виховних структурах органів військового управління, військових частин і з’єднань Збройних Сил та інших військових формувань України. Основні елементи системи підготовки військових психологів можуть бути використані і в сучасній діяльності закладів

військової освіти, різного роду курсів, центрів та органів по роботі з особовим складом з урахуванням досвіду АТО.

Проведення антитерористичної операції, на нашу думку, потребує не тільки створення Психологічної служби ЗС України а й вимагає суттєвого розширення підготовки офіцерів-психологів. Враховуючи досвід підготовки та діяльності психологів в арміях провідних країн світу, політпрацівників перед та в роки Другої світової війни в радянських збройних силах, можливості волонтерського руху та готовність деяких ВНЗ безоплатно проводити до(пере)підготовку офіцерів на спецкурсах за спеціалізацією “Військова психологія” потрібно створити хоча б тимчасову вузькопрофільну систему підготовки офіцерів-психологів. Наблизити її до потреб військової практики, в навчальних програмах збільшити питому вагу військової та військово-технічної підготовки при одночасному скороченні часу на вивчення суспільних дисциплін, максимально націлюватися на вивчення особливостей діяльності психологів в бойовій обстановці та на етапах реабілітації, виняткову увагу приділяти глибокому вивченню поточного досвіду війни у всіх його аспектах.

Перспективними напрямками досліджень можуть бути вивчення та аналіз змісту навчання фахівців-психологів у ВВНЗ і ВНЗ України та провідних країн світу, практичне застосування в локальних військових конфліктах, практики психологічної підготовки та реабілітації в бойовій обстановці та участь у цій діяльності практичних психологів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Збройні Сили незалежної України. Перші 10 років (1991-2001). / За редакцією В.В. Бринцева – К.: НАОУ, 2006 – 378 с.
2. Національна академія оборони України: минуле та сьогодення. / За заг. ред. В. Радецького. – К.: НАОУ. – 116 с.
3. *Кобзар А.О.* Становлення та розвиток структур виховної роботи в Збройних Сил України (1991–2011 рр.): дис. ... канд. історич. наук: 20.02.22 / А.О. Кобзар, Національний університет оборони України. – К., 2013. – 277 с.
4. Накази начальника Науково-дослідного і методичного центру № 8, 50, 60, 87 – Галузевий Державний архів Міністерства оборони України (ГДАМОУ). – Ф. 3828. – оп. 7479, Спр. 7. – Арк. 22–24, 128–134, 154–166, 246–253.
5. Раздаточная ведомость на выплату денежного довольствия – ГДАМОУ. – Ф. 3828. – оп. 7214 к, Спр. 1. – Арк. 193.
6. Директива Міністра оборони України “Про організацію системи підготовки заступників командирів рот (батареї) з виховної роботи у Збройних Силах України” від 02.09.1998 р. № Д – 18 – ГДАМОУ. – Ф. 3792. – оп. 37479, спр. 38 – 324 арк.
7. *Кобзар А.О.* Історія структур виховної роботи у Збройних Силах України: монографія / А.О. Кобзар – К.: ТОВ ЦП Компринт, 2012. – С. 131.
8. Про заходи щодо реформування гуманітарної сфери Збройних Сил України. Розпорядження Президента України від 25.10.03 р. № 338 / 2003-рп // “Офіційний вісник України”. – 2003. – № 44. – Ст. 2297.
9. Доповідь начальника Головного управління з гуманітарних питань та соціального захисту Збройних Сил України – заступника начальника Генерального штабу Збройних Сил України від 21.10.2005 року. № 8791 / з /97. – ГДАМОУ. – Ф. 3697. – оп. 48166, спр. 127 – арк. 192–201.
10. *Ковтун М.Г.* Була така служба... / М.Г. Ковтун // Камуфляж – 2009. – № 5. – С. 8–9.
11. *Бекешенко К., Михайленко І.* Кузні офіцерських кадрів – 10 років / К Бекешенко, І. Михайленко // “Народна армія”. – 2004. – 30 липня.

А.А. Кобзарь, кандидат исторических наук
Национальный университет обороны Украины
имени Ивана Черняховского

ПОДГОТОВКА ПСИХОЛОГОВ ДЛЯ СТРУКТУР ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ ВООРУЖЕННЫХ СИЛ УКРАИНЫ В 1992-2012 ГОДАХ

В статье отражена деятельность должностных лиц Министерства обороны Украины по организации подготовки кадров психологов для структур воспитательной работы (социально-психологической службы, воспитательной и социально-психологической работы, по работе с личным составом) Вооруженных Сил Украины во время их создания и дальнейшего реформирования, строительства и сокращения. Автором проанализированы основные факторы, которые влияли на изменения в содержании учебы специалистов-психологов в зависимости от этапов национального военного строительства, дается развернутая характеристика исторического опыта относительно подготовки психологов для структур воспитательной работы в 1992–2012 гг. для его использования в условиях современного развития системы военного образования с учетом опыта АТО.

Ключевые слова: структура, органы, воспитательная работа, социально-психологическая служба, подготовка психологов.

A. Kobzar, candidate of historical sciences National university of defensive of Ukraine of the name of Ivan Cherniakhovskij

PREPARATION OF PSYCHOLOGISTS FOR THE STRUCTURES OF EDUCATOR WORK OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE IN 1992–2012

In the article activity of public servants of Department of defense of Ukraine is reflected for organizations of training of personnels of psychologists for the structures of educator work (socialpsychological service, educator and socialpsychological work, on work with a personnel) of the Armed Forces of Ukraine during their creation and further reformation, building and reduction. An author is analyse basic factors that influenced on changes in maintenance of studies of specialists-psychologists depending on the stages of national military building, the unfolded description of historical experience is given in relation to preparation of psychologists for the structures of educator work in 1992–2012 pp. for his use in the conditions of modern development of the system of military education taking into account experience ATO.

Key words: structure, organs, educator work, socialpsychological service, preparation of psychologists.